

Paweł E. Tomaszewski

ORCID [0000-0002-6688-7762](https://orcid.org/0000-0002-6688-7762)

Instytut Niskich Temperatur i Badań Strukturalnych PAN (Wrocław, Polska)

petomasz1@wp.pl

Komentarz do artykułu Mariusza W. Majewskiego opublikowanego w *Studia Historiae Scientiarum* 17 (2018), ss. 89–117

Abstrakt

Przedstawiono kilka uzupełniających uwag do tekstu Mariusza W. Majewskiego o Instytucie Metalurgii i Metaloznawstwa Politechniki Warszawskiej oraz o roli prof. Jana Czochrańskiego, by pokazać, że temat nie został wyczerpany, a pewne sformułowania wymagają korekty.

Słowa kluczowe: *Jan Czochrański, Instytut Metalurgii i Metaloznawstwa, Politechnika Warszawska, Chemiczny Instytut Badawczy*

PUBLICATION INFO		e-ISSN 2543-702X ISSN 2451-3202		 DIAMOND OPEN ACCESS
CITATION				
Tomaszewski, Paweł E. 2019: Komentarz do artykułu Mariusza W. Majewskiego opublikowanego w <i>Studia Historiae Scientiarum</i> 17 (2018), ss. 89–117. <i>Studia Historiae Scientiarum</i> 18, ss. 517–529. DOI: 10.4467/2543702XSHS.19.016.11022 .				
RECEIVED: 22.01.2019 ACCEPTED: 06.08.2019 PUBLISHED ONLINE: 15.11.2019	ARCHIVE POLICY Green SHERPA / RoMEO Colour	LICENSE 		
WWW	http://www.ejournals.eu/sj/index.php/SHS/ ; http://pau.krakow.pl/Studia-Historiae-Scientiarum/			

Comments on the paper by Mariusz W. Majewski published in *Studia Historiae Scientiarum* 17 (2018), pp. 89–117

Abstract

Several remarks on the text by Mariusz W. Majewski devoted to the history of the Institute of Metallurgy and Metal Science at the Technical University of Warsaw, and on the role of Prof. Jan Czochralski, are presented. The aim was to show that the topic has not been exhausted, and some wordings need correction.

Keywords: *Jan Czochralski, Institute of Metallurgy and Metal Science, Warsaw University of Technology, Chemical Research Institute*

1. Wstęp

Bardzo ciekawa i cenna praca Mariusza W. Majewskiego pt. „Prace Instytutu Metalurgii i Metaloznawstwa przy Politechnice Warszawskiej i Jan Czochralski”¹ jest chyba dopiero drugą pracą analizującą działalność Instytutu i część dorobku metaloznawczego prof. Jana Czochralskiego. Dotychczas jedyne poważne opracowanie napisał Zbigniew Tucholski na temat metalu B i jego dziejów². Nie wspomina tu o pracach dotyczących krystalografii, a zwłaszcza metody Czochralskiego otrzymywania monokryształów, bo jest to dość dobrze opracowany temat. Wystarczy wspomnieć pracę pt. „Od wazeliny do krzemowej rewolucji”³. Zresztą cały dorobek dotyczący otrzymywania monokryształów

¹ Majewski 2018.

² Warto zachęcić do lektury jedyne naukowego opracowania na ten temat pt. „Stop kolejowy [B]ahnmetall prof. Jana Czochralskiego i jego zastosowanie w kolejnictwie” (Tucholski 2014), a także „Stop kolejowy Bahnmetall (Metal B) profesora Jana Czochralskiego i jego militarne zastosowanie” (Tucholski 2015a). Skrócona wersja ukazała się na łamach *Biuletynu Roku Czochralskiego* (Tucholski 2015b; 2015c). Oczywiście warto przypomnieć sobie oryginalne prace prof. Jana Czochralskiego – „Nowoczesne kolejowe metale łożyskowe jako klasyczny przykład rozwiązania namiastkowania stopów cynowych” z *Przeglądu Mechanicznego* (Czochralski 1936) oraz „Kolejowy metal B – klasyczny przykład namiastki szlachetnych stopów cynowych” z *Hutnika* (Czochralski 1936a). Warto też zajrzeć do artykułu Czochralskiego pt. „Czy stosowanie metalu «B» jest gospodarczo wskazane” z *Przeglądu Mechanicznego* (Czochralski 1937).

³ Tomaszewski 2016b; 2017.

metodą Czochralskiego jest dobrze znany specjalistom. Niestety, dorobek metaloznawczy Czochralskiego nie został praktycznie zbadany, a współczesne metaloznawstwo właściwie nie odnosi się do prac naszego bohatera. Nawet tzw. diagramy Czochralskiego były tak nazywane tylko przez krótki czas po wojnie. Jedynie A. Królikowski i J.R. Przygodzki dokonali krótkiego przeglądu metod badawczych opracowanych przez Czochralskiego⁴. To jednak za mało. Trzeba też pamiętać, że dotychczas nikt nie zajął się poważnie analizą dorobku Czochralskiego z okresu niemieckiego. Warto też zauważyć, że grozi nam ponowne zapomnienie dorobku Czochralskiego w związku z wymieraniem kadr znających zarówno ówczesny stan wiedzy metalograficznej, jak i język niemiecki. Nadal więc brakuje fachowego opracowania naukowego dorobku prof. Czochralskiego i jego Instytutu.

Omawiana praca tylko częściowo wypełnia lukę w naszej wiedzy o Janie Czochralskim. Wprawdzie udało się M.W. Majewskiemu odnaleźć sporo ciekawych i dotychczas nieznanych dokumentów na temat współpracy Jana Czochralskiego i jego Instytutu Metalurgii i Metaloznawstwa Politechniki Warszawskiej z wojskiem, ale opisana historia Instytutu oglądana jest jednak przez pryzmat sprawozdań, zeznań czy artykułów prasowych niechętnych Czochralskiemu (m.in. z procesów Czochralski–Broniewski).

Dokładniejsza lektura omawianej pracy przynosi jednak pewne rozczarowanie. Przede wszystkim, chociaż w artykule (w Bibliografii i w przypisie nr 4) cytowane jest jedyne dotąd tak obszerne opracowanie poświęcone tematyce prof. Czochralskiego, jakim jest książka *Powrót. Rzecz o Janie Czochralskim*⁵, ze szkodą dla tego artykułu nie skonfrontowano jego treści z treścią tej książki.

Dlatego obecny komentarz stara się uzupełnić najważniejsze braki artykułu M.W. Majewskiego. Z konieczności uwagi należało podzielić na kilka kategorii: niedociągnięcia dotyczące zakresu tematycznego, źródeł historycznych oraz faktografii, informacje poza tematem pracy, niewłaściwie konstruowane przypisy, nieścisłości w słownictwie oraz błędy zapisu bibliograficznego.

⁴ Królikowski i Przygodzki 2013; 2014; 2014a.

⁵ Tomaszewski 2012.

2. Niedociągnięcia dotyczące zakresu tematycznego, źródeł historycznych oraz faktografii

Praca M.W. Majewskiego analizuje działalność Instytutu Metalurgii i Metaloznawstwa (IMM), zorganizowanego i prowadzonego przez prof. Jana Czochralskiego, z punktu widzenia organizacyjnego i administracyjnego. Nie zajmuje się jednak konkretnymi osiągnięciami od strony naukowej, choć o nich wspomina. Trudno o to mieć pretensje do Autora, który nie jest metaloznawcą.

Zarówno tytuł, jak i pierwszy akapit publikacji sugerują jednak, że tematem jest działalność Instytutu i związek tych prac z rozwojem sił zbrojnych II RP. Tymczasem pewna część artykułu dotyczy także prac Chemicznego Instytutu Badawczego (ChIB) bez wyraźnego wydzielenia prac samego Czochralskiego i bez uwzględnienia ChIB w abstrakcie. Niestety, nie jest łatwo zorientować się, które osiągnięcia czy prace dotyczą IMM albo ChIB. O ile prof. Jan Czochralski, trzeci bohater publikacji, odpowiadał za całość Instytutu politechnicznego, to nie odpowiadał za całość prac w ChIB (tu miał tylko skromny Dział Metalurgiczny). Nie jest też jasne, jaka była odpowiedzialność Czochralskiego za prace prowadzone w niektórych częściach Instytutu Metalurgii i Metaloznawstwa; sam zawiadywał tylko jednym zakładem – Metalurgii i Metaloznawstwa⁶.

Autor nie podjął próby rozdzielenia, o ile to w ogóle możliwe, prac wykonywanych w IMM i ChIB, i tych firmowanych przez Czochralskiego. Oczywiście szef odpowiada (jakoś) za całość, ale nie wiemy, ile z prac było bezpośrednio związanych z osobą Czochralskiego. Nie wszystkie publikacje miały współautorstwo Czochralskiego, np. praca Śmiałowskiego o mikrokalorymetrze⁷.

Poza tym tytuł opracowania sugeruje, że Autor opisał prace naukowe i naukowo-techniczne Instytutu. Tymczasem o tych pracach dowiadujemy się zaledwie z krytycznych raportów różnych instytucji oraz ogólnikowych sprawozdań. Wprawdzie Autor broni się stwierdzeniem, że zabrakłoby miejsca, ale nawet nie wspomina o zawartości czasopisma *Wiadomości Instytutu Metalurgii i Metaloznawstwa oraz Zakładu Metalurgii i Metaloznawstwa Politechniki Warszawskiej* pokazującego dorobek naukowy (jawni) Instytutu i Zakładu. W publikacji brakuje np. analizy tych

⁶ Tomaszewski 2012, s. 96.

⁷ Śmiałowski 1936.

prac. Przecież tylko część prac związana była z badaniami dla wojska. Jest to ważne, bo tytuł omawianego artykułu sugeruje, że dotyczy on wszystkich prac Instytutu, choć ogranicza się de facto do prac dla wojska. Warto pamiętać, że prace dla wojska były objęte tajemnicą wojskową, o czym wspominał m.in. prof. Walther Gerlach wizytujący Instytut niedługo przed wybuchem wojny⁸.

Trudno więc mieć pretensje do Autora o brak analizy kompletu (!) ponad osiemdziesięciu zamówień na sprzęt, aparaturę naukową i odczynniki, jakie za pośrednictwem wojska (Instytut Techniczny Uzbrojenia) były składane przez Czochralskiego⁹.

Kolejna uwaga pokazująca, jak potrzebna jest dogłębna analiza materiałów źródłowych, dotyczy procesów sądowych z lat 1934–1938 znanych jako „Czochralski contra Broniewski”. Autor korzystał jedynie z wybranych siedmiu tekstów prasowych i to wyłącznie z *Gońca Warszawskiego* – gazety, która rozpętała nagonkę na Czochralskiego. Tymczasem proces był relacjonowany w co najmniej trzydziestu pięciu gazetach w całej Polsce. Niepełny, zapewne, zbiór obejmuje ponad sto dziesięć tekstów¹⁰, w tym dziewiętnaście w samym tylko *Gońcu Warszawskim*. Jestem przekonany, że prawnik potrafiłby odtworzyć przebieg procesów, co stanowiłoby cenny materiał do analizy ówczesnej sytuacji (krótkie omówienie w książce *Powrót. Rzecz o Janie Czochralskim* jest tu niewystarczające¹¹). Zagadnienie jest poważne, wobec *nieuprawnionej* sugestii Autora o naciskach władz na sąd (gdyż nie są dotąd znane żadne źródła historyczne, które to potwierdzają), i czeka na wnikliwe opracowanie.

Tu wystarczy w skrócie wspomnieć, że prof. Witold Broniewski w marcu 1933 r. wystosował pismo do Senatu i Rektora Politechniki Warszawskiej, a następnie zgłosił dziewięć zarzutów (nazwanych pytaniami) do Komisji Dyscyplinarnej dla Profesorów UW. Wobec negatywnej decyzji Komisji prof. Broniewski skierował sprawę do Sądu Grodzkiego (20 września 1934 r.). Po przegranym procesie w maju 1936 r. „uruchomił” prasę, czyli *Gońca Warszawskiego*. W odpowiedzi prof. Czochralski wytoczył sprawę przed Sądem Okręgowym. W październiku

⁸ Tomaszewski 2012, ss. 142–143.

⁹ WBH-CAW, Biuro Przemysłu Wojennego.

¹⁰ Tomaszewski 2016a.

¹¹ Tomaszewski 2012, ss. 110–119.

1936 r. skazano Broniewskiego i jego współników z *Gońca Warszawskiego*. W styczniu 1937 r. Sąd Apelacyjny zatwierdził poprzedni wyrok. Z kolei Sąd Najwyższy uchylił wyrok. W grudniu 1938 r. zapadły ostateczne wyroki skazujące profesora Broniewskiego i redaktorów gazety¹².

Na s. 91 Autor pisze, że przyjazd do Warszawy (na stałe) nastąpił w kwietniu 1929 r., a na s. 93 mowa o uczestnictwie w spotkaniu w październiku 1928 r. W rzeczywistości Czochrański wraz z rodziną przyjechał do Polski w pierwszych dniach października 1928 r., natomiast w kwietniu 1929 r. objął posadę profesora na Wydziale Chemicznym Politechniki Warszawskiej¹³. Warto zauważyć, że już w końcu marca 1929 r. wygłosił referat na III Zjeździe Inżynierów Mechaników Polskich¹⁴.

Są też w opracowaniu konstatacje bez poparcia w dokumentach. Taki charakter mają stwierdzenia na s. 91: a) „wiadomo także, że dalszy pobyt [Czochrańskiego] w Niemczech, pomimo rezerw gotówki [...] nastąpił z pobudek osobistych”, b) [Czochrański] zajmował się „organizowaniem *dorywczej* sprzedaży praw patentowych”, c) „zapewne na podjęcie decyzji o emigracji wpłynęły nie tylko niedostatki materialne, ale także ograniczony dostęp do laboratoriów Metallurgische Gesellschaft AG”¹⁵.

Problem adresu Instytutu – Autor pisze o dwóch siedzibach: przy ul. Topolowej 18 i al. Niepodległości 222 (s. 96, przypis nr 9). Ale w rzeczywistości jest to ten sam budynek i ten sam adres! Nowo budowana al. Niepodległości „wchłonęła” dawną ul. Topolową. Niestety, nie udało się ustalić, kiedy to nastąpiło¹⁶.

Poniżej podaję dalsze zauważone niedociągnięcia i luki w wyjaśnieniu odpowiednich faktów.

- S. 93 – brak wyjaśnienia, co to były Zakłady Hohenlohego w Welnowcu i gdzie dziś leży ta miejscowość (obecnie jest to dzielnica Katowic).

¹² Patrz przyp. 11.

¹³ Tomaszewski 2012, ss. 85, 95.

¹⁴ *Ibidem*, s. 86.

¹⁵ Wprawdzie w pracy przywołano moje prace (Tomaszewski 2012; 2013; [2014](#); [2015](#); [2016](#)), ale w nich takich informacji nie ma.

¹⁶ W Biurze Geodezji i Katastru Urzędu Miejskiego Warszawy nie ma żadnego dokumentu, który podawałby datę przemianowania ul. Topolowej. Inf. telefoniczna z 20 lutego 2019 r. (dop. – P.T.).

- S. 93 – przy opisie spotkania założycielskiego Komitetu Budowy Instytutu Metalurgicznego brak dopasowania nazwisk uczestników do firm, które reprezentowali. Wymienienie osobno firm i nazwisk niczego nie wyjaśnia. Brak też wyjaśnienia, czy i jaki był związek z Komitetem Budowy Gmachów Technologicznych¹⁷.
- S. 94 – Autor pisze, że Dział Metalurgiczny ChIB wyodrębniono w 1935 r. Tymczasem dwie strony wcześniej w przypisie 6 podaje datę sprzed 1933 r. Nie wiadomo, która jest właściwa. Wiadomo natomiast, że Jan Czochralski rozpoczął organizację Działu Metalurgicznego (jako Działu V) od 1 maja 1929 r.¹⁸
- S. 97 – Autor pisze: „wraz z powołaniem Instytutu”, ale nie podaje żadnej daty. Na poprzedniej stronie mowa jest tylko o budowie budynków dla Instytutu. A przecież praca M.W. Majewskiego dotyczy właśnie Instytutu. Niestety, nie wiem, kiedy formalnie powołano Instytut. Jego tworzeniem zajmował się Komitet Budowy Gmachów Technologicznych utworzony przez Politechnikę po 1924 r. i przekształcony w 1928 r. w Towarzystwo „Studium Technologiczne”¹⁹. Być może Instytut Metalurgii i Metaloznawstwa utworzono w 1933 r. po wykończeniu pierwszej części nowego budynku Technologii Chemicznej.
- S. 98 – Autor pisze, że „wyloniono komitet”, nie podając ani daty powstania, ani jego nazwy. Skład osobowy wskazuje na Komitet ds. Badań Metaloznawczych, ale data powołania Komitetu nie jest mi znana²⁰.
- S. 100 – Autor nie podaje, jakie to „niedokończone” ekspertyzy zostały odłożone (w IMM?) *ad acta*. Ważne jest też, kiedy to się stało. W dalszej części tego akapitu jest tylko enigmatyczne stwierdzenie „w tym czasie”. Zresztą o procesie, a raczej serii procesów, Autor nic więcej nie mówi, choć obficie cytuje teksty prasowe na ten temat.
- S. 101 – przypis nr 18 nic nie mówi na temat odrzucenia wniosku Czochralskiego o dymisję – powinien być wcześniej.

¹⁷ Tomaszewski 2012, s. 96

¹⁸ *Ibidem*, s. 106.

¹⁹ *Ibidem*, s. 96.

²⁰ *Ibidem*, s. 131.

Z omawianego artykułu nie dowiemy się, w jakich dokumentach jest mowa o odrzuceniu dymisji.

- S. 103 – zapis w pierwszym akapicie sugeruje, że badania nad przebijalnością blach pancernych zakończono w 1936 r. Wiadomo jednak, że prace trwały nadal – np. praca doktorska o tej tematyce Jerzego Kaczyńskiego została zniszczona (jako tajna) we wrześniu 1939 r.²¹
- Ss. 110–111 – Autor pisze, że „środowisko naukowe wyraziło swoją dezaprobatę *żądając usunięcia* Czochralskiego z grona profesorskiego”, nie podając jednak, kiedy i gdzie sformulowano takie *żądania* – przypis nr 26 nic o tym nie mówi.
- S. 111 – w przypisie nr 26 Autor wspomina o „krytycznych wspomnieniach w memuarystyce epoki”, ale nie podaje żadnych konkretnych przykładów.
- S. 112 – brak pełnej nazwy i wyjaśnienia, co to była „Wspólnota Interesów” (właściwie: Wspólnota Interesów Górniczo-Hutniczych, czyli koncern górniczo-hutniczy istniejący w latach 1929–1939, z siedzibą w Katowicach). Z uwagi na to, że działalność w tej instytucji miałaby obciążać Czochralskiego, wątek ten powinien być bardziej rozwinięty przez Autora.

3. Informacje poza tematem

W omawianej pracy M.W. Majewskiego dostrzegam pewną nierównowagę w kompozycji tekstu. Z jednej strony mamy bardzo obszerne części i przypisy niezwiązane z głównym tematem artykułu, a z drugiej brakuje wyjaśnień istotnych problemów. Podaję poniżej trzy wybrane przykłady.

- S. 94 – obszerne akapity o dziejach Chemicznego Instytutu Badawczego powinny raczej znaleźć się w przypisach (np. w przypisie nr 6), a nie w głównym tekście.
- S. 101 – przypis nr 18 – dzieje Stacji Doświadczalnej Politechniki Lwowskiej, tak obszernie tu omówione, są poza zasadniczym tematem opracowania M.W. Majewskiego.
- S. 104 – przypis 20 wydaje się zbędny – dotyczy prac Warsztatów Samochodowych i Huty „Baildon” bez widocznego związku

²¹ Tomaszewski 2012, s. 105.

z pracami Czochralskiego. Zresztą akapit pierwszy na kolejnej stronie powinien znaleźć się (jeśli jest rzeczywiście potrzebny) w przypisach.

4. Niewłaściwie konstruowane przypisy

Sposób stosowania przypisów w artykule jest niezrozumiały – w wielu przypadkach odsyłacz pojawia się na końcu długiego akapitu i nie sposób zorientować się, czego dotyczy.

Autor podaje niektóre informacje bez poparcia w dokumentach. Piśze np. na s. 92 o „aktywnych działaniach prezydenta Mościckiego” oraz o tym, że to „promotorzy podjęli również starania mające na celu otrzymanie przez Czochralskiego samodzielnego stanowiska w [...] ChIB”. Przywołany tu odsyłacz nic o tym nie mówi.

- S. 95 – przypis podaje informacje o Zakładach „Ursus”, ale wstawiony jest na końcu akapitu o badaniach prowadzonych w ChIB. Powinien być wcześniej – na s. 94.
- S. 95 – wydaje się, że odsyłacz nr 8 jest nieporozumieniem – nie dotyczy ani prac Czochralskiego, ani działalności Instytutu. Zresztą, ostatnie dwa akapity zasadniczego tekstu na tej stronie (o budowie huty i pracach prof. Dominika) powinny być w przypisach, a nie w głównym tekście.
- S. 96 – przypis nr 9 – można mieć wątpliwości, czego dotyczy dokument przytoczony w tym przypisie – budowy Instytutu (tam się znajduje odsyłacz) czy struktury Instytutu opisanej w samym przypisie.
- S. 97 – przypis nr 10 powinien znajdować się dużo wcześniej – gdy w poprzednim akapicie pojawia się nazwa WIBInż, a nie po spisie członków komitetu.
- S. 100 – przypis nr 16 powinien być wcześniej – po nazwie Instytutu, a nie na końcu zdania (dotyczy przecież powstania Instytutu, a nie niewykonania polecenia ministra).
- S. 100 – akapit dotyczący zmiany nazwy Zakładów Skody S.A. powinien być w przypisie, a nie w tekście głównym, bo nie dotyczy Instytutu.
- S. 102 – przypis nr 19 powinien być wcześniej – przed zdaniem dotyczącym faktu sporadycznego zaproszenia przedstawicieli Instytutu IMM.

5. Nieściśłości w słownictwie

Wydaje się, że angielskie tłumaczenie tytułu, a właściwie nazwy Instytutu jest niepoprawne. Metaloznawstwo to po angielsku *Metal Science*, a nie *Metallurgical Science*. Poza tym liczba mnoga, *Sciences*, użyta w tytule odnosi się do obu elementów nazwy, co nie jest właściwe. Słowo *Science* dotyczy tylko metaloznawstwa, a nie metalurgii.

W wersji polskiej tytułu i tekstu Autor przyjął ciekawy zapis nazwy Instytutu: „Instytut *przy* Politechnice”, co wydaje się rozwiązywać problem zagadkowego charakteru powiązań Instytutu z Politechniką Warszawską. Autor wspomina o urzędowych papierach z nazwą „Instytut Politechniki”. Wydaje się jednak, że Politechnika nie miała żadnego wpływu na to, co się dzieje na terenie Instytutu, chociaż wybudowanego na terenie Politechniki. Instytutem rządziła Komisja, w skład której wchodziło dziewięciu oficerów i tylko jeden cywil – prof. Czochralski²². Vide – sprawa dymisji Czochralskiego (s. 101), o ile prawdziwa, załatwiana była przez organy spoza Politechniki!

Na Politechnice Warszawskiej działał Wydział *Chemiczny*, a nie Wydział *Chemii*. Ta ostatnia nazwa dotyczy wyłącznie wydziałów uniwersyteckich, politechniki stosują tę pierwszą nazwę.

Trudno się zgodzić na stosowanie terminu „*emigracja z Niemiec*” na określenie powrotu Czochralskiego do Polski (s. 91). Niemcy nie były ojczyzną Czochralskiego, co może sugerować takie sformułowanie. Podobnie nie mówimy o Polakach z Kresów, że po wojnie *emigrowali z ZSRR*.

Na s. 98 mamy niepotrzebny skrót myślowy, gdy mowa o „*takiej przynależności*”, skoro chodzi tylko o Politechnikę Warszawską, a wymieniono także ChIB.

Na s. 104 mowa jest o „*sformułowaniu tezy o udarności płyt*”. Poprawne zdanie powinno zawierać informację, o jakiej udarności mowa – wysokiej czy niskiej. Inaczej zdanie jest bez sensu.

Z kolei na s. 105 mamy niezręczne sformułowanie: „*przełom lipca i września*”.

²² Tomaszewski 2012, s. 131.

6. Błędy zapisu bibliograficznego

- S. 98 – błędny przypis nr 11. Dokumenty o podanej sygnaturze są inaczej opisane w Bibliografii.
- Ss. 113–114 – w Bibliografii i w przypisie nr 12 pojawia się nazwa placówki w Londynie w formie błędnej: w przypadku Bibliografii – *Instytut Polski i Muzeum Sikorski*, a w przypadku przypisu nr 12 – *Instytut Polski i Muzeum Sikorskiego*; poprawna nazwa to *Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego*.
- S. 117 – błędny zakres stron (46–50) pracy Zbigniewa Tucholskiego z 2014 r. zamieszczonej w Bibliografii – powinno być: ss. 41–61.

* * *

Mimo wskazanych niedociągnięć i braków (na tym skoncentrowane były powyższe rozważania) praca M.W. Majewskiego jest jednak cennym przyczynkiem do dziejów Jana Czochrańskiego, otwierającym nowe perspektywy badawcze.

Bibliografia

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

Centralne Archiwum Wojskowe [teraz nowa nazwa: Wojskowe Biuro Historyczne].
Biuro Przemysłu Wojennego, sygn. I.300.56.41 oraz Biuro Administracji Armii
MSWojsk., sygn. I.300.54.361.

OPRACOWANIA

Czochrański, Jan 1936: Nowoczesne kolejowe metale łożyskowe jako klasyczny przykład rozwiązania namiastkowania stopów cynowych, *Przegląd Mechaniczny* 12, t. II, ss. 395–399. Dostęp online: http://bcpw.bg.pw.edu.pl/Content/3410/przegląd_mechaniczny_1936_t2_n12_str395.pdf.

Czochrański, Jan 1936a: Kolejowy metal B – klasyczny przykład namiastki szlachetnych stopów cynowych, *Hutnik*, rok VIII, z. 6, ss. 219–224. Dostęp online: bcpw.bg.pw.edu.pl/Content/3410/hutnik_1936_t8_n6_str219.pdf.

Czochrański, Jan 1937: Czy stosowanie metalu „B” jest gospodarczo wskazane, *Przegląd Mechaniczny*, t. III, nr 5, ss. 157–159, 531–532. Dostęp online: http://bcpw.bg.pw.edu.pl/Content/3410/przegląd_mechaniczny_1937_t3_str157_531.pdf.

- Królikowski, Andrzej 2013: Wkład Jana Czochralskiego w rozwój inżynierii korozyjnej. *Ochrona przed Korozją* 56(11), 474–477.
- Królikowski, Andrzej, Przygodzki, Jacek Ryszard 2014: Jan Czochralski na Wydziale Chemicznym Politechniki Warszawskiej. *Zeszyty Historyczne Politechniki Warszawskiej* 15, ss. 49–64. Dostęp online: http://bcpw.bg.pw.edu.pl/Content/5326/lekki_plik_Zeszyt_15_B5+paginy.pdf.
- Królikowski, Andrzej, Przygodzki, Jacek Ryszard 2014a: Metody badawcze profesora Jana Czochralskiego. *Zeszyty Historyczne Politechniki Warszawskiej* 16, ss. 63–66; przedruk z: *Pomiary. Automatyka. Kontrola* 60, ss. 525–528. Dostęp online: http://bcpw.bg.pw.edu.pl/Content/5327/lekki_plik_Zeszyt_16_B5+pagina+poprawki.pdf.
- Majewski, Mariusz W. 2018: Prace Instytutu Metalurgii i Metaloznawstwa przy Politechnice Warszawskiej i Jan Czochralski. *Studia Historiae Scientiarum* 17, ss. 89–117. Dostęp online: <http://ejournals.eu/sj/index.php/SHS/article/view/SHS.18.005.9325/6798>. DOI: 10.4467/2543702XSHS.18.005.9325.
- Śmiałowski, Michał 1936: O nowym mikrofotometrze rejestrującym i jego zastosowaniu do ilościowego oznaczania wtrąceń niemetalicznych. *Wiadomości Instytutu Metalurgii i Metaloznawstwa* 3, ss. 46–55.
- Tomaszewski, Paweł E. 2012: *Powrót. Rzecz o Janie Czochralskim*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT.
- [Tomaszewski, P.] 2015: Zagadka rozkazu rozwiązana. *Biuletyn Roku Czochralskiego* 4(11/116), ss. 1–3. Dostęp online: <http://www.janczochralski.com/wp-content/uploads/2012/12/Biuletyn-11-2015.pdf>.
- [Tomaszewski, P.] 2016a: Serial kryminalny *GW*. *Biuletyn Roku Czochralskiego* 5(1/141), ss. 2–3. Dostęp online: <http://www.janczochralski.com/wp-content/uploads/2012/12/Biuletyn-1-2016.pdf>.
- Tomaszewski, Paweł 2016b: Od wazeliny do krzemowej rewolucji. *Biuletyn Roku Czochralskiego* 5(25/165), ss. 1–22. Dostęp online: <http://www.janczochralski.com/wp-content/uploads/2012/12/Biuletyn-25-2016.pdf>.
- Tomaszewski, Paweł 2017: Od wazeliny do krzemowej rewolucji, czyli niezwykła historia największego polskiego odkrycia, które zmieniło świat. *Studia Historiae Scientiarum* 16, ss. 155–200. Dostęp online: <https://doi.org/10.4467/2543702X-SHS.17.008.7709>.
- Tucholski, Zbigniew 2014: Stop kolejowy [B]ahnmetall prof. Jana Czochralskiego i jego zastosowanie w kolejnictwie. *Zeszyty Historyczne Politechniki Warszawskiej* 16, t. 2, ss. 41–61. Dostęp online: http://bcpw.bg.pw.edu.pl/Content/5327/lekki_plik_Zeszyt_16_B5+pagina+poprawki.pdf.
- Tucholski, Zbigniew 2015a: Stop kolejowy Bahnmetall (Metal B) profesora Jana Czochralskiego i jego militarne zastosowanie. W: *Polska myśl techniczna w II wojnie*

światowej: w 70. rocznicę zakończenia działań wojennych w Europie. Warszawa: Centralna Biblioteka Wojskowa im. Marszałka Józefa Piłsudskiego, ss. 155–173. Dostęp online: <http://zbrojownia.cbw.wp.mil.pl:8080/Content/6188/technika.pdf>.

Tucholski, Zbigniew 2015b: Metal B. *Biuletyn Roku Czochralskiego* 4/109, ss. 1–2. Dostęp online: <http://www.janczochralski.com/wp-content/uploads/2012/12/Biuletyn-4-2015.pdf>.

Tucholski, Zbigniew 2015c: Metal B (cz. II). *Biuletyn Roku Czochralskiego* 5/110, ss. 1–2. Dostęp online: <http://www.janczochralski.com/wp-content/uploads/2012/12/Biuletyn-5-2015.pdf>.

Tucholski, Zbigniew 2017: Bahnmetall – wynalazek Czochralskiego. *Mówią Wieki* 10/2017, ss. 77–80.